

# İSTANBUL'UN TARİHİ MÜSLÜMAN MEZARLIKLARI

SADİ S. KUCUR\*

Osmanlı mezar kültürü İstanbul'un tarihî dokusunun oluşmasında en etkili unsurlardan biridir. Günümüze ulaşabildiği kadarıyla bile mevcut türbeler, hazireler, büyük mezarlıklar ve mezar taşları şehrin bu özelliğini gösterirler. Keza yabancı seyyahlar da tasvirleriyle bu kültürün boyutlarını ortaya koymuşlardır. İstanbul'un fethinin, fetih sonrası gerçekleştirilen Türk iskânının ve zamanla artan nüfusun bir sonucu olarak Müslüman mezarlıkları oluşmaya başladı. İstanbul mezarlıklarını iki ana grupta incelemek mümkündür: Surlar içinin ve diğer yerleşim merkezlerinin dışındaki müstakil mezarlıklar ile şehrin içindeki türbe ve hazireler. XV. yüzyılın sonlarından itibaren müstakil mezarlıkların surdışındaki alanlarda oluşturulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yedikule-Haliç ile Hasköy-Galata aralarında yayılmış olan gayrimüslim mezarlıkları da dâhil birçok mezarlık arazisinin Sultan II. Beyazıt Vakfı'na ait olması, bilinçli bir tasarrufu göstermektedir. Yine Eyüp ve Karacaahmet başta olmak üzere, Merkezefendi, Silivrikapı, Edirnekapı ile Kasımpaşa ve Beyoğlu'ndaki Küçük ve Büyük Kabristan, Ayaspaşa gibi mezarlıklar, büyük-küçük köy ve mahalle mezarlıkları ile gayrimüslim mezarlıkları da bu doğrultuda oluşturulmuştur. Ancak Karacaahmet veya Ayaspaşa gibi büyük mezarlıklar ilk zamanlarında yerleşim dışında iken zamanla şehir içinde kalmışlardır. Yine Eyüpsultan, Yahyaefendi veya Merkezefendi'de olduğu gibi, önceleri bir türbe ve camiden ibaret iken, toplumun onlara gösterdiği rağbetin bir sonucu olarak etrafına yapılan definlerle hazire boyutunu aşan büyük mezarlıklar da ortaya çıkmış, yani hazire büyük mezarlığa dönüşmüştür. Bu büyük mezarlıkların bazıları zamanla yoğun yerleşim ve yeni definler nedeniyle kısmen veya tamamen yok olmuştur. Geriye kalanlar da tabiatıyla şehir içinde kalmıştır.

İmparatorluğun diğer merkezî şehirlerinde olduğu gibi, hatta daha yoğun olarak payitaht İstanbul'da da Osmanlı Türklerinin ölümlerini defnettikleri yerler şehir dışındaki büyük müstakil mezarlıklardan ibaret değildir. Bunlardan başka, şehir içinde zamanla artan yüzlerce türbe ile bunların veya dinî ve sosyal vakıf binalarının etrafındaki hazirelere de defin yapılmıştır. Büyük mezarlıklardan başka şehirde çok sayıda müstakil veya bir medrese, mektep, imarethane vs. gibi hayır müesseseleri yanında inşa edilen türbe ve hazireler mevcuttur. Osmanlı hanedan mensupları, devlet adamları, din büyükleri genellikle kendi yaptırdıkları veya adlarına inşa edilen camilerin, tekkelerin bahçesine veya müstakil yerlere defnedilmiş ve üzerlerine türbe yapılmış, etrafında da zamanla hazireler oluşmuştur.

İstanbul mezarlıkları içinde veya nispeten küçük müstakil alanlarda, bazı bürokratlarla aile fertleri ve yakınlarının veya dönemin mülki erkânının gömülü olduğu sofalar da şehir kabristanlarının bir parçasıdır. Bu aile sofaları yanında tekke veya meslek mensuplarının da yer aldığı bölümlere çok rastlanır. Hatta bazı sofalar kesme taş duvarlarla çevrilmiş, içi de toprak doldurularak yükseltilmiştir. Nitekim Yahya Kemal'in şehrin her tarafına âdeta serpiştirilmiş bu mezarlıklar karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen ve bunun hijyen kurallarına aykırı olduğunu söyleyen bir yabancıya söylediği "Biz ölümlerimizle birlikte yaşarız." sözü ayrıca Müslümanların ölüme, ölüye ve mezarlıklara karşı olan tutumunu gözler önüne serer.

Çoğu vakıf alanlar olan İstanbul mezarlıkları kabir ve definlerden sorumlu olan mezarlıklar kethüdalığı tarafından yönetilmekteydi. Âbkeş, duagû ve hafızlık gibi kethüdalık mensupları ve taşçılar ile ziyaretçiler mezarlıktaki günlük hayatın birer unsuru idiler. Ancak mezarlık hizmetleri vakıf statüsünden çıkarılıp belediyeye bağlanınca bu gibi hizmetler de tarihe karışmış oldu.

\* Marmara Üniversitesi



1- Eyüp Mezarlığı (d'Ohsson)

## MEZARLIKLAR

Vaktiyle şehir dışında olup bugün şehir içinde kalan büyük tarihî mezarlıkların hemen hemen tamamı yol tadilatları veya yeni definlerle büyük ölçüde zarar görmüş olsa da günümüze ulaşmıştır. Bunun bir istisnası Beyoğlu'nda Gümüşsuyu'ndan Fındıklı'ya kadar uzanan yamaçtaki tarihî Ayaspaşa Mezarlığı'dır. Bu mezarlıktan geriye Alman Konsoloslugu'nun bahçesinde korunan bir miktar mezar taşı kalmıştır. Şehirde Osmanlı döneminden intikal eden tarihî mezarlıklardan başlıcalarını -Cumhuriyet döneminde yeni açılan mezarlar hariç- bölgelere göre şöyle sıralamak mümkündür.

### Üsküdar

#### **Karacaahmet Mezarlığı**

İstanbul'un ve imparatorluğun en meşhur ve en büyük mezarlığıdır. Üsküdar'daki bu mezarlığın İstanbullular tarafından rağbet görmesinde, Üsküdar'ın Anadolu yakasında, dolayısıyla Müslümanların manevi merkezi

Mekke ve Medine ile aynı kıtada bulunmasına bağlanır. Adını, burada türbesi bulunan ve XIV. yüzyılda yaşamış, Abdalân-ı Rum'dan menkıbevi bir şahsiyet olan Karaca Ahmed'den alır.

Anadolu yakasında çok geniş bir sahaya yayılan mezarlık, Miskinler Tekkesi, Saraçlar Çeşmesi, Şehitlik, Musalla ve Duvardibi adlarını taşıyan beş bölgeden ve on iki adadan oluşmaktaydı. Mezarlık kuzeyde Üsküdar Gündoğumu Caddesi'nden başlayıp güneyde Kızıltoprak (Zühtü Paşa) Camii'nin haziresine kadar eğimli bir arazide uzanmakta, aradaki boşlukların dışında tarihî Bağdat yolu boyunca devam etmekteydi. Ancak şehrin bu en büyük ve en eski mezarlığı, zamanla imar faaliyetleri veya Belediye ile Tapu Müdürlüğü'nün kayıtlarındaki bürokratik tutarsızlıklar sebebiyle kısmen yok olmuştur. Buna rağmen bugün bile 750.000 m2 kadar bir alanı kaplar. Servi, çınar, defne, çitlembik gibi ağaçlar ve diğer bitkilerle burada yaşayan muhtelif kuş türleri mezarlığa âdeta bir orman görüntüsü verir. Mezarlığın etkileyici atmosferi yabancı seyyahları, ressamı ve fotoğrafçıları



2- Karacaahmet Mezarlığı (Allom)

etkilemiş; tasvirlerle, gravürlere veya resimlere konu olmuştur. Mezarlığın Çiçekçi semtine bakan 8. adasındaki mezarlar, yeni definlere açık olmasına rağmen en az zarar gören kısımdır. Karaca Ahmet Türbesi'nin güneyinde

kalan 10. adada ise tarihî mezarlar çoğunluktadır. Muhtemelen güneyde Haydarpaşa'ya doğru inen 6. ada hemen hemen yeni açılan yollarla yok edilmiştir. Bu adanın bir uzantısı olan Ayrılık Çeşmesi'ndeki



mezarlık 1970'lerin başında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun hazırladığı bir projeye korumaya alınmıştır. Bu bölgeler arasındaki 1, 4 ve 5. adalar ise mezarlığın merkezini oluşturur. Bu adalarda ne yazık ki yeni definler



3- Karacaahmet Mezarlığı

nedeniyle eski mezarlar yok olmuştur. Ancak yine de mezarlığın doğusunda, girişlerden uzak kısımlarda eski mezar taşlarının bir kısmı mevcuttur. Buradaki taşlardan 300-400 kadarı ise yer açmak için yerlerinden çıkarılıp betonla gelişigüzel karmaşık bir şekilde dizilmiştir. Karacaahmet Mezarlığı'nın doğu kısmında Seyit Ahmet Deresi civarında İranlıların ve Şiîlerin defnedildiği İranlılar Mezarlığı bulunur.

Bu bölgedeki diğer bir mezar grubu da çok dikkat çekicidir. 4. adada İstanbul'da yaşayan Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı Ormana köylülerinin Cumhuriyet döneminde defnedilen 200-300 kadar mezarı bulunmaktadır. Diğer büyük mezarlarda da rastlanan bu olgu, bize tarihi boyunca devamlı göç alan İstanbul'daki hemşeri gruplarının işbirliği ve dayanışmalarının mezarlıklarda bile devam ettiğini göstermektedir.

Karacaahmet Mezarlığı bölgesinde 6 tekke ve namazgâh, 3 cami, 7 çeşme ve birçok kuyu bulunmaktadır. Karacaahmet Mezarlığı içinde birçok sofa mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, 1520 tarihli Reisülhattatın Şeyh Hamdullah Efendi'ye ait kabrin civarında oluşmuş hattatlar sofasıdır. Bu mezarlıkta günümüze ulaşabilen en eski mezar taşı adı geçen meşhur hattatınki ise de mevcut mezar taşlarının büyük kısmı XIX. yüzyıla aittir.

#### Nakkaştepe (Bahri Baba) Mezarlığı

Kuzguncuk'un kuzeybatısında Nakkaş Baba Vadisi'nin Beylerbeyi tarafına bakan yamaçlarındadır. Adını buradaki bir açık kabirde medfun olduğu rivayet edilen, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirttiği sanatkârlardan biri olan Baba Nakkaş'tan almıştır. M. Nermi Haskan'ın tespitine göre ise bu ad Sultan I. Ahmed devri vezirlerinden Nakkaş Hasan Paşa'dan (ö. 1622) gelmektedir. Boğaz'a hâkim bir mevkide bulunan Nakkaştepe'de XIX. yüzyılda topçu ve piyade askeri için yapılan ve cülus merasimleri ile bayramlarda



4- Eyüp Mezarlığı'nın Haliç'ten görünüşü

beş pare top atılan bir karakol yapılmıştır. Buradaki en eski tarihli mezar taşı 1810 tarihli. Şeyhülislam Üryanîzade Ahmed Esad Efendi'nin aile sofası buradadır. Beylerbeyi Bedevî Settariye Tekkesi ilk postnişini Şeyh Muhammed Hamil Efendi (ö. 1906) (1943'te buraya nakledilmiş), Bestekâr Şevki Bey (ö. 1890) ve Rauf Yekta Bey (ö. 1935) de burada medfundurlar.

### **Bülbülderesi veya Selânikliler Mezarlığı**

Üsküdar-Bağlarbaşı arasındaki bu mezarlık çok eski bir mezarlık olmasa da kendine mahsus özellikleri dolayısıyla önemlidir. Burada XVII. yüzyılda Selânik'te Sabetay Sevi'nin liderliğinde Musevîlikten İslamiyet'e geçen "Dönmeler" in kabirleri bulunmaktadır. Tarihleri XIX. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanır. Mezarlığın üst taraflarındaki mezarlar konum, biçim ve mimari bakımdan, İstanbul'daki diğer mezarlıklarda rastlanmayan özellikler taşırlar. Kaliteli mermerden yapılmış bu mezarlar, Güney Avrupa mezarlıklarında görüldüğü gibi, kesik sütunlar, üzeri örtülü kül vazoları, açık kitap vs. ile süslenmiştir.

### **Eyüp**

Adını merkezinde türbesi ve camisi bulunan, Hz. Peygamber'in İstanbul kuşatması için gelen sahabelerinden Ebu Eyyüb el-Ensari'den alan Eyüp semti, bu sebeple müminlerin manevi bir merkezi, ziyaretgâhı hâline gelmiştir. Hatta bu muhabbetin bir sonucu olarak defnedilmeyi arzuladıkları mekânların başında gelmiş ve zamanla âdeta "uhrevi bir şehir" hâlini almıştır. Gerçekten caminin çevresi küçük-büyük birçok türbe ve hazire ile kuşatılmış durumdadır. Caminin üç tarafını kuşatan bu mezarlıklarda, hazirelerde hanedan ve saray mensupları, vezir, şeyhülislam ve diğer önemli devlet erkânının türbeleri, yine orta ve yüksek seviyedeki makam sahiplerinin ve yakınlarının yüzlerce mezar taşı bulunmaktadır. En eski taşlar XVII. yüzyıla ait ise de XX. yüzyıla kadar defin devam etmiştir. Ancak türbenin arkasında XVI, hatta belki de XV. yüzyıldan kalma mezar taşı parçaları istif edilmiş durumdadır.

## EYÜP MEZARLIĞI

“Ya Eyüp mezarlığı nasıl unutulur? Oraya bir akşam gurup vaktinde gittik (...) Hafif bir kayak bizi Haliç'in nihayetine götürdü ve Osmanlıların “mukaddes toprak”ına iki yanı kabirlerle çevrilmiş pek meyilli bir yoldan çıktık. Bu saatte, bütün gün mezarlarda çalışan ve büyük kabristanı çekiş darbelerinin sesiyle dolduran taş yontucuları bırakıp gitmişlerdi, ortalık ıssızdı. (...) Karşı sahil tepelerinden ve Haliç'in bütün koylarından birçok defa pırl pırl kubbelerini ve narin minarelerini gördüğüm o esrarlı Eyüp camiiine heyecan içinde vasil olduk. Avluda, büyük bir çınarın gölgesinde, halka halinde dizilmiş kandillerin devamlı olarak

aydınlattığı, Bizans surlarının dibinde ilk müslümanlarla beraber şehit olan ve bu sahile defnedilmiş cesedi sekiz asır sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından bulunan Hz. Peygamberin meşhur sancakdarının köşk şeklindeki türbesi yükselir. Fatih, padişahların Osman Gazi'nin kılıcını merasimle kuşandıkları bu camii onun için yaptırtmıştır, bu yüzden etrafındaki kabristan kabristanların en mübareği olduğu gibi, bu cami de İstanbul camilerinin en mukaddes olanıdır. Caminin etrafında, ulu ağaçların altında, çiçeklerle çevrilmiş, mermerler ve yaldızlı arabesklerle parıldayan, gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin

türbeleri yükselir. Şeyhülislamın türbesi ayrı bir yerdedir, sekiz köşeli bir kubbeyle örtülmüştür, kubbenin altında büyük din adamları medfundur, üzerlerinde başucuna ince ipekli tül den sarıklar yerleştirilmiş kocaman siyah sandukalar vardır. Bu, fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi, uhrevî bir hüznle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve

türbelerin kemerli pencerelerini örten yaldızlı demir dantellerin arasından, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleriyle boyanmış mermer lâhitleri görüyoruz. İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilmez. Dudaklarda hem dua hem tebessüm uyandıran hüznü ve zarafet dolu bir kabristan, bir saray, bir bahçe, bir mabettir bu.”<sup>1</sup>

1 Edmondo de Amicis, İstanbul (1874), çev. Beynun Akyavaş, Ankara 1993, s. 349-352.



5- Eyüpsultan Camii Haziresi



6- Eyüp Mezarlığı

### **Eyüp Mezarlığı**

Cami çevresindeki türbe ve hazirelerden başka, kuzeye doğru çıkan tepe üzerinde de zamanla büyük bir mezarlık meydana gelmiştir. Bu mezarlık içinde Nakşibendî Kaşgarî Tekkesi, Bektaşî Karyağdı Tekkesi ile İstanbul hayranı Fransız yazarın adını taşıyan Piyer Loti Kahvehanesi de bulunur. İstanbul'da 1513 tarihli başlıklı en eski mezar taşı 1983 yılına kadar bu mezarlıkta bulunmaktaydı. Yine XVI. yüzyıldan kalma az da olsa bazı mezar taşlarına rastlanır. 1520'de vefat eden devlet adamı ve tarihçi İdris-i Bitlisî'nin mezar taşı ise asıl mezarlığın dışında Eyüp Gümüşsuyu yolundan İdris Sokağı'na dönülen köşededir. Şair Fitnat Hanım (ö. 1780), XIX. yüzyılın büyük bestekârı Zekâî Dede Efendi (ö. 1897-1898), güreşte 1900 yılında ilk dünya şampiyonu olan Kara Ahmed (ö. 1902), Şeyh Küçük Hüseyin Efendi (ö. 1930), Cumhuriyet döneminin ilk genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak (ö. 1950) gibi bazı önemli şahsiyetlerin mezarları da buradadır.

### **Surdışı**

#### **Silivrikapı Mezarlığı**

Açılan yeni mezarlar nedeniyle eski mezar taşları gittikçe azalmaktadır. Mezarlıkta 149 Osmanlı mezar taşı mevcut

olup en erken tarihlisi 1522'dir. Diğerleri ise XVIII-XIX. yüzyıllara aittir. Genellikle orta tabakaya mensup olanlar medfundur.

#### **Merkezefendi Mezarlığı**

Adını burada tekkesi ve türbesi bulunan ve 1551-1552'de vefat eden Sünbülüye Şeyhi Muslihuddin Musa Efendi'nin lakabından alır. Yanındaki camiyi ise Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan yaptırmıştır. 1.091 adet ile surdışında en çok Osmanlı dönemi mezar taşı bulunan mezarlıktır. En eskisi 1694-1695 tarihli olan buradaki mezar taşları da XVIII-XIX. yüzyıllara ve orta tabakaya aittirler.

#### **Eski Topkapı Mezarlığı**

1973'te yapılan çevre yolu düzenlemesi sırasında içinden geçirilen caddeyle ikiye bölünen mezarlığın küçük parçasıdır. Burada 240 Osmanlı mezar taşı mevcuttur. Park yapılan alandan sökülen mezar taşları da buraya getirilmiştir. En eskisi 1625-1626 tarihlidir. Melamî ricalinin büyüklerinden Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1660), Şair Süleyman Nahifî'nin (ö. 1738-1739) kabirleri buradadır. Mezarlıkta zeminden yüksekte ve duvarla çevrili olarak korunmuş 35 kadar mezar taşı ise tarihî



7- Altınkapı Mezarlığı (Pertusier)

bir olaya şahadet ederler. Bu mezar taşları 1807 yılında Kabakçı İsyanı'nda öldürülen Kethüda Yusuf Ağa, ailesi ve hizmetkârlarına aittir.

### **Edirnekapı Şehitliği**

28.000 m<sup>2</sup>lik alanıyla surduşındaki mezarlıkların en büyüğüdür. Çevre yoluna yakın olduğu hâlde, herhâlde şehitlik olması dolayısıyla zarar görmemiştir. Eski bir mezarlık iken, Balkan ve I. Dünya savaşları sırasında İstanbul'daki askerî hastanelerde vefat edenlerin definleriyle oluşmuştur. 1926'dan sonra mezarlığın batı kısmı askerî mezarlık hâline getirilmiştir. Görev şehidi polis ve itfaiyeciler de buraya defnedilmektedir. Yangınların daha etkin söndürülmesine katkıda bulunmak üzere bir tulumba imal ettiği ileri sürülen Gerçek Davud'un (ö. 1733-1734) mezarı buradadır. Bazı tulumbacıların mezarları da buraya taşınmıştır. 50-60 kadar mezar taşı XVIII. yüzyıl ortalarına aittir. Mezarlığın ikinci kısmında Nemlizade ailesinden 1903-1933 yıllarında ölen 13 kişinin, Kavalalızade ailesinden birkaç kişinin mezarları vardır. Ayrıca 1919'da vefat eden Şeyhülislam Mehmed Celaleddin Efendi, Yusuf Akçura (ö. 1935) veya Mehmet Akif Ersoy (ö. 1986) gibi birçok önemli şahsiyetin mezarları da buradadır.

### **Edirnekapı Mezarlığı**

Batısında açılan çevre yolu nedeniyle üçte biri yok olmuşsa da, Osmanlı dönemi mezar taşları en fazla korunan mezarlık olarak bilinir. Büyük kısmı XVIII. yüzyıl

ile sonrasına ve orta tabaka bürokratlara, muhtelif tarikat mensuplarına ve yakınlarına aittir. XVI. yüzyılın büyük şairi Bâkî, Şeyhülislam İbn Kemal, Şeyhülislam Dürrîzade ailesi, hiciv ustası İncirli Mustafa Çavuş (ö. 1632), Hattat İsmail Zühdi Efendi (ö. 1806) (Mezar taşı kitabesinin hattı, kardeşi meşhur hattat Mustafa Râkım Efendi imzalıdır.) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca 1850-1940 yılları arasında İstanbul'a gelen Balkan göçmenlerinin çok sayıda mezarı da dikkat çekmektedir.

### **Davutağa Mezarlığı**

Çevre yolunun hemen batısında, Otakçılar Mescidi'yle Aşçıbaşı Mescidi arasındadır. Edirnekapı Mezarlığı'ndan sonra Osmanlı mezar taşlarının en çok bulunduğu ikinci mezarlıktır. Ancak bunun sebebi çevre yolu inşaatı dolayısıyla buraya getirilen şahidelerdir. Nitekim bu taşlar düzenli olarak sıralanmışlardır. Çoğunluğu XVIII. yüzyılın yarısından sonrasına ait olup ilk şahide 1570 tarihlidir.

### **Tokmaktepe Mezarlığı**

İstanbul'un en eski mezarlıklarından biri olup Eğrikapı'dan Haliç'e kadar uzanmaktaydı. Şehrin fethi sırasında kara surları cephesinde şehit düşenlerin buraya defnedildiği rivayet edilmektedir. 1950'lerde XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarına ait birçok mezar taşının da mevcut olduğu bilinen bu mezarlık, çevre yolu düzenlemelerine kurban edilmiş; bu nedenle de ancak birkaç küçük parçası günümüze ulaşabilmiştir.





8- Tokmaktepe/Eğrikapı Mezarlığı

### **Eski ve Yeni Kozlu Mezarlığı**

Eski Kozlu'da 91, Yeni Kozlu'da 424 adet Osmanlı dönemi mezar taşı tespit edilmiştir. Yeni Kozlu'dakilerin büyük kısmı, civardaki mezarlıklarda yeni mezarlar için açılan yerlerden toplanıp buraya getirilenlerdir. Eski Kozlu'daki en eski taş 1705-1706, Yeni Kozlu'daki ise 1665-1666 tarihli.

### **Çamlık Mezarlığı**

Topkapı'daki bu mezarlıkta 288 kadar Osmanlı dönemi mezar taşı belirlenmiştir. En eski 1566-1567 tarihli bir şahide var ise de diğerleri XVIII-XIX. ile XX. yüzyılın başlarına aittir.

### **Maltepe Mezarlığı**

Topkapı surlarının biraz ilerisindeki aynı adı taşıyan semtteki bu mezarlığa, İstanbul'un fethinden önceki kuşatmalar sırasında şehit düşen bir miktar askerin defnedildiği tahmin edilmektedir. Ancak günümüze ulaşan buradaki 132 adet Osmanlı dönemi mezar taşının en eskisi 1626-1627 tarihli.

### **Ayvalık Mezarlığı**

Silivrikapı'daki bu mezarlığın dört kısmında toplam 255 eski mezar taşı bulunmaktadır. En eski taş 1659-1660 tarihli. Diğerleri ise XVII. yüzyıl ve sonrasına aittir. Sultan II. Mahmud'un Yanya'da idam ettirdiği Tepedelenli Ali Paşa'nın ve iki oğlu ile bir torununun kesik başları da burada gömülüdür.

Surduşında bu mezarlıklardan başka Tahir Efendi Mezarlığı'nda 43, Dedeler'de ise 54 mezar taşı mevcuttur. Bu taşlar XVIII. yüzyıl ve sonrasına aittir.

### **Beyoğlu**

Taksim-Ayaspaşa-Gümüşsuyu Mezarlığı (Grand Champs des Morts)

Eski ve geniş bir yerleşim birimi olan Beyoğlu'nun kuzey sınırlarında yer alan ve vaktiyle Taksim'den Dolmabahçe'ye, oradan da Fındıklı'ya kadar uzanan bu mezarlık günümüze ulaşmamıştır. "Büyük Mezarlık" olarak biliniyordu. Bunun Dolmabahçe'den Fındıklı'ya uzanan kısmındaki geniş arazinin Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Ayas Mehmed Paşa'nın vakfı olması nedeniyle mezarlığın bu kısmı onun adıyla bilinir. Tarihçi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ve gazeteci Şinasî gibi bazı önemli şahsiyetler ile 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) gazilerinden İstanbul hastanelerinde şehit olanlar da burada medfundu. Büyük bir alanı kapladığı için seyahatnamelerde ve gravürlerde tasvir edilen Ayaspaşa Mezarlığı I. Dünya Savaşı'ndan önce harap hâle gelmiş durumdaydı. Eylül 1926 tarihli Pervititch paftasında vaziyet planı bulunan mezarlığın I. Dünya Savaşı yıllarında çekilen hava fotoğraflarında servilerle kaplı olduğu görülür. Muhtelif zamanlarda yapılan müdahale ve işgallerle bu büyük mezarlık yok edilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırırken Dolmabahçe'ye inen yamaçlara saray tiyatrosuyla ahırları yaptırmıştır. İttihat ve Terakki iktidarı zamanında, 1909'da ise bazı kabirlerin kemikleri başka yerlere nakledildi. 1912'de İstanbul Şehremini Cemil Topuzlu ise 93 Harbi şehitlerinin mezarları dolayısıyla gösterilen büyük tepkiye rağmen mezarlığı iskâna açtı. 1933 yılında Vakıflar'dan İstanbul Belediyesi'ne devredilmiş olmasıyla geride kalanın da imara açılarak yok edilmesinin yolu açıldı. Nitekim arazinin çok değerlenmesi, tartışmalara rağmen mezarlığın parsellenip satılması sonunu getirmiştir. Mezarlık nakli-i kubur yapılarak ifraz edilmiş ve satılan arsalar üzerinde apartmanlar yükselmeye başlamıştır. Taksim'deki pek çok maruf bina bu arazi üzerinde inşa edilmiştir. Mezar taşlarının çoğu tahrip olmuş veya



9- Pera Mezarlığı (Flandin)

inşaatlarda kullanılmıştır. Bunlardan birkaç tanesi hâlen Alman Başkonsolosluğu'nun bahçesinde bulunmaktadır. Tepebaşı-Kasımpaşa Mezarlığı (Petits Champs des Morts) Beyoğlu'nun batısında yer almış olup, Küçük Mezarlık olarak bilinirdi. Bugün tamamen ortadan kalkmış olan bu mezarlık Galata'da Ceneviz surlarından başlayıp Kasımpaşa sırtlarında ve Yahya Kethüda Mahallesi'nin üst kısmına kadar devam etmekteydi. Şişhane Yokuşu'nun başında, Meyyitzade (Lohusa Kadın) Türbesi'nin olduğu kısım, yakın zamanda yok olan mezarlıktan kalan son parçaydı. Bunun devamındaki Çürüklük Mezarlığı'nın eski Rum ve Ceneviz mezarlıklarının üzerinde geliştiği bilinir. Meşhur Türk okçusu Tozkoparan Ahmed Efendi'nin adını alan Tozkoparan Mezarlığı da Beyoğlu Mezarlığı'nın bir parçasıdır. Âşıklar Mezarlığı olarak bilinen son bölümde ise hâlen dikili veya gömülü mezar taşlarına rastlanmaktadır. 1860'lı yıllarda mezarlığa defin yapılmamış, mevcut mezarlar da zamanla harap olmuştur. Mezarlığın son parçalarını 1914'te Bahriye

Nazırı Cemal Paşa kaldırtmıştır. Pervititch haritalarında (1926) ve 1934 şehir rehberinde bugünkü Refik Saydam Caddesi'nin Haliç'e bakan tarafları Beyoğlu Mezarlığı olarak gösterilmiştir. Şişhane Yokuşu başındaki ilk bölümün ucu yukarıda Tünel kapısının bulunduğu yere kadar uzanmaktaydı. XVIII. yüzyılda Tünel'in hafriyatı yapılırken bu mezarlığın zarar görmemesine özen gösterilmişti. Çürüklük Mezarlığı'nda daha çok Kasımpaşa'daki tarikat ehli ve aileleri ile esnaf zümresi gömülüdür. Evliya Çelebi'nin ailesi, Yanık Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1773), Kâdirî Şeyhi İsmail Efendi (ö. 1838), Üsküdar Toygartepe Rifaî Dergâhı Şeyhi Saçlı Hüseyin el-Hâdî Efendi (ö. 1852), Beyoğlu Mezarlığı'nda gömülü olduğu bilinen önemli kişilerdendir.

#### **Kasımpaşa-Doymazdere-Kulaksız Mezarlığı**

Güneyde Kasımpaşa-Hasköy yolundan kuzeydeki eski Okçular Tekkesi'ne kadar uzanır. Ancak yeni gömüler nedeniyle artık eski mezar taşlarına hemen hiç rastlanmamaktadır.



10- Kasımpaşa Mezarlığı (Brindesi)

### **Abbasağa Mezarlığı**

Günümüze ulaşamayan bu mezarlık Beşiktaş'ta bugün Abbasağa Parkı'nın bulunduğu yerdedi. Adını güneyindeki Darüssaâde Ağası Abbas Ağa'nın yaptırdığı camiden alan bu mezarlık XVII. yüzyıldan itibaren defin yapılan ve servi ağaçlarıyla kaplı olan bir yermiş. 1939'da buradaki bütün ağaçlar kesilmiş, mezar taşları sökülerek yok edilmiş, 1941'de yeni ağaçlar dikilerek park yapılmıştır.

### **Boğaziçi**

#### **Beşiktaş Yahya Efendi Mezarlığı**

Kanunî Sultan Süleyman'ın süt kardeşi, müderris ve Üveysî Şeyhi Yahya Efendi'nin (ö. 1571) Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki yamaçta yaptırıp vakfettiği tekke, cami, medrese, kütüphane, çeşmeler ve türbeden oluşan külliye etrafında zamanla gelişmiştir. Mezarlıkta 2.141'i numaralandırılan 2.200 kadar mezar taşı bulunmaktadır. Türbede medfun bulunan Yahya Efendi ve yakınlarının kabirleri hariç, mezarlıktaki mevcut mezar taşları XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla XX. yüzyılın ilk otuz yılı arasına aittir.

Önce yüksek mevkideki devlet adamları, XX. yüzyılın başından itibaren de türbenin yanındaki Şehzade ve Kadınlar Türbesi'ne Osmanlı hanedan üyeleri defnedilmeye başlanmıştır. Daha erken tarihlerde, XVII. yüzyılda burada medfun olduğu bilinen bazı önemli kişilerin mezar taşları, ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Yeni definler genellikle Osmanlı döneminden kalan aile mezarlıklarına yapıldığı için, burası iyi korunmuş mezarlıklardan biridir. Ayrıca mezar taşlarının önemli bir kısmı büyük devlet adamlarına ait olduğu için, bu taşlarda hat sanatının, süslemenin ve taş işçiliğinin güzel örnekleri görülür. Hatta bunlardan 79'unda, başta bakkal Arif Efendi, Beşiktaşlı Nuri Korman, Mısrızade Ali Efendi olmak üzere, 33 hattatın imzaları da vardır.

#### **Aşiyân/Kayalar Mezarlığı**

Bebek ile Rumelihisarı arasında, hisarın altında bulunan bu mezarlığın hisar yapılırken şehit edilen işçi ve askerlerin defnedilmesiyle oluşmaya başladığı rivayet edilir. Ancak mevcut taşların en eskisi 1728-1729 tarihlidir. Zaten günümüzde de kullanıldığı için Osmanlı



11- Rumelihisarı Mezarlığı (Flandin)

dönemine ait mezar taşları azalmıştır. Mezarlığın bitişindeki önce muhtemelen Gülşeniye, sonra Şabaniye tarikatına ait olan Durmuş Baba Tekkesi'nin mensupları buraya defnedilmişlerdir. Tevfik Fikret, Yahya Kemal Beyatlı, Orhan Veli Kanık, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Münir Nurettin Selçuk gibi sanat adamları da burada medfundurlar.

#### **Rumelihisarı Şehitliği/Nafi Baba Mezarlığı**

Eski kaynaklarda Şehitlik veya Şehitlik Tepesi, günümüzde ise Nafi Baba Tepesi denilen yere Türkler, hisarın yapımından çok önce gelmişlerdir. Buradaki Şehitlik Tekkesi'nin (zaviye) ise XV. yüzyılda Seyyid Şeyh Bedreddin tarafından kurulduğu rivayet ediliyor ise de, XIX. yüzyılın ortalarına kadar tarihini aydınlatmak güçtür. Bektaşî Nafi Baba (ö. 1912) 53 yıl burada şeyhlik yaptığı için tekke onun adıyla da anılır. 1826'da yeniçeriliğin kaldırılışı sırasında yıktırılan tekke daha sonraları yeniden inşa edilmiştir. Mezarlıkta olduğu bilinen, ancak bugün mevcut olmayan 7 taş ile birlikte 186 kişiye ait 194 mezar taşının tarihleri, ilk 7'si hariç 1750 yılından sonrasına aittir. Daha erken tarihli

mezar taşlarının yokluğu tahribatın boyutunu ortaya koymaktadır. 1688-1689 tarihli bir taşın dışındakiler XV. yüzyılın ortalarına ait görünüyor ise de şüphelidir. Üzerinde 1451-1452 tarihi bulunan üç taştan birisi makam taşıdır (Hâzâ makâm-ı şühedâ), bugün mevcut olmayan diğerinde Saka Baba adı yazılıdır. Üçüncü taş ise "Fatih Sultan Mehmed ile gelen ve Akşemseddin'in yakınlarından es-Seyyid eş-Şeyh Bedreddin"e aittir. Ancak bu taş bu tarihte değil, celî ta'lik hat ile sonradan yazılmıştır. "Fetih şehidi" ve "şehit" olduğu belirtilen Mahmud Çelebi'ye ait, biri bugün mevcut olmayan iki erken dönem şahide ise tarihsizdir. Mevcut mezar taşlarından mezarlıkta fetih şehitleri, Bektaşîler, seçkinler ve semt sakinlerinin medfun olduğu anlaşılmaktadır.

#### **Anadolukavağı Mezarlıkları**

Boğaziçi'nin Anadolu yakasının bu uzak semtinde bulunan Küçük Şehitlik, Büyük Şehitlik, Ayazma ve Köy mezarlıklarında toplam 218 kadar Osmanlı dönemine ait mezar taşı tespit edilmiştir. Bunların tarihleri ise 1591 ile 1923-1924 yılları arasındadır.



12- İstanbul'da bir cenaze merasimi (Guer)

### **Çakmak Dede Mezarlığı**

Beykoz ilçesinin merkezindeki bu mezarlıkta Osmanlı dönemine ait 126 mezar taşı bulunmaktadır. Tarihleri 1602/1603-1864/1865 yıllarına aittir.

### **Şahinkaya Mezarlığı**

Beykoz'da Şahinkaya Caddesi üzerindeki bu mezarlıkta da 149 kadar eski mezar taşı mevcuttur. Bunların tarihleri ise XVII. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasına aittir.

### **Mihrimah Sultan (Kanlıca) Mezarlığı**

Adını Kanunî'nin kızıdan alan ve sahil yolundan dik yamaca doğru uzanan bu mezarlıkta 1595-1925 tarihli 300 kadar eski mezar taşı bulunmaktadır. Bunların arasında üst mevkilerdeki devlet adamlarına ve yakınlarına ait sanat değeri olan mezar taşları da vardır. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1740-1741) ve ailesinin mezarları da buradadır. Buraya yeni defin de yapılmaya devam etmektedir.

### **Anadoluhisarı Mezarlığı**

Göksu Deresi kıyısında olup Boğaziçi'nin Anadolu yakasında en iyi korunmuş mezarlıktır. En eski taş 1497-1498 tarihli ise de çoğunluğu XVIII. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarına aittir; yeni mezarlar da vardır. Burada 390 Osmanlı dönemine ait mezar taşı bulunmaktadır. Merkezden uzak sakin bir semt olan Anadoluhisarı'ndaki bu sayının fazlalığı dikkat çekicidir. Sadece Müslümanların meskûn olduğu bu semtin önceleri Boğaziçi'nin Anadolu yakası idari merkezi olması, XIX. yüzyıldan itibaren ise bu önemini kaybetmesiyle, yeni gömülerin eski mezarları pek işgal etmediği anlaşılmaktadır.

### **Kandilli Mezarlığı**

Kandilli ile Küçüksu arasında, Küçüksu'ya bakan yamaçta bulunan bu mezarlığın yola yakın alt kısımlarında XVIII. yüzyıl sonlarına ait mezarlar vardır; üst taraftakiler ise yenidir. Devlet adamı ve yazar Rezaizade Mahmud Ekrem (ö. 1913) ve oğulları Nijad ile Sunullah Emced'in kabirleri buradadır.

### **Eski Vaniköy Mezarlığı**

Kandilli Kız Lisesi'nin altında, sahil yolu kıyısındaki bu mezarlıktan da yol genişletme ve lisenin yeni binasının inşası nedeniyle günümüze ancak 57 mezar taşı ulaşabilmiştir. Tarihleri ise 1738-1739 ile 1863-1864 yılları arasındadır.

Bunlardan başka Çengelköy'de Kuleli Askerî Lisesi'nin arkasında büyük bir mezarlık ve şehitlik, Beylerbeyi'nin üstünde Küplüce'de de küçük bir mezarlık vardır. Ancak bu semtlerde XX. yüzyıla kadar daha ziyade gayrimüslimlerin oturması ve bu mezarlıkların sahilden oldukça içeride olması, bunların XIX. yüzyıldan önce mevcut olmadığını göstermektedir.

### **Diğer Semtler**

#### **Bakırköy Mezarlığı**

Tren istasyonunun kuzeyindeki mezarlıkta 137 mezar taşı tespit edilmiş, bunların 38'i XVIII. yüzyılın ikinci yarısına, 93'ü XIX. yüzyıla, diğerleri ise XX. yüzyılın ilk yarısına aittir. Burada yüksek rütbeli subay ve sivil bürokratlar ile yakınlarına ait çok sayıda mezar bulunmaktadır.

#### **Sahrayıcedit Mezarlığı**

Kadıköy ilçesinde, Sahrayıcedit Camii'nin kuzeyinde bulunan, üçgen şeklindeki bu mezarlığın üçte biri Osmanlı döneminden kalmadır. Ancak bunlar da XIX. yüzyılın sonlarından başlamaktadır. Burada Osmanlı Devleti'nin son döneminde üst mevkilerde bulunmuş çok sayıda devlet adamının kabri vardır.

#### **Merdivenköy Bektaşî Tekkesi Mezarlığı**

Diğer adı Şahkulu Sultan olan bu tekkenin mezarlığı, Sahrayıcedit Mezarlığı ile E-5 Ankara yolu arasındaki bölgededir. Genellikle tekke mensupları medfundur. Girişteki Ali Mansur Baba'nın 5x1,5 m büyüklüğündeki mezarı etrafında XIX. yüzyılın son çeyreğiyle XX. yüzyılın başlarına ait 45 Bektaşî mezar taşı bulunmaktadır. Şahkulu Sultan Baba'nın 3,40 m uzunluğundaki mezarı etrafında XVII. yüzyılın sonuna ait mezarlar vardır. Bu mezarlığın Kırklar Mezarlığı denilen kısmında ise çoğu XIX. yüzyıla ait mezar taşı vardır. Bunların arasında Has Ahur kâtibi Seyyid Muhammed Efendi'nin yakınlarından,



13- Tokludedede/Sahabeler Haziresi

1824-1825 yılında vebadan öldükleri anlaşılan yedi kişinin mezarı bulunmaktadır.

İstanbul'daki tarihî mezarlıkların tamamı burada tanıtılmaya çalışılanlardan ibaret değildir. Bugün tamamen yok olanlar olduğu gibi yeni açılan mezarlar nedeniyle çok az sayıda eski mezarın, daha doğrusu mezar taşının kaldığı birçok mezarlık vardır. Ayrıca mahalle aralarında kalmış küçük, eski mezarlıklar da vardır. Burada bütün tarihî mezarlıkları tek tek tanıtmak mümkün olmadığı için büyük olanlar ve eski mezar taşlarının nispeten daha çok olduğu mezarlıklar hakkında bilgi verilmiştir. Tabiatıyla Cumhuriyet döneminde birçok yeni mezarlık açılmış ve açılmaya devam etmektedir. Bunlar ilk açıldıklarında yerleşim dışında veya kenar semtlerde iken zamanla şehir içinde kalmışlardır. Hatta bugün şehir içinde kalan bu mezarlıklar yoğun defin nedeniyle dolmuş durumdadır.

İstanbul ili mezarlıkları bugün İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'nün bulunduğu Beyoğlu bölgesinin dışında iki ana bölgede, İstanbul (Avrupa) yakasında 4, Anadolu yakasında ise 3 bölgeye ayrılmıştır. Eski, yeni bütün mezarlıkların toplamı 320'yi aşmış durumdadır (Tabloda bunların 270'inin listesi verilmiştir). Günde ortalama 200 kadar definin yapıldığı İstanbul'da bu sayının gittikçe artması da kaçınılmaz bir sonuçtur.

### Türbe ve Hazireler

Sahabe Türbe veya Makamları  
İstanbul'un fethi için seferlere katılıp şehit düştüğüne inanılan sahabe ve tâbiînle ilgili 29 türbe bulunmaktadır. Bunların büyük kısmı Ayvansaray ile Kariye Müzesi arasındaki bölgededir (16). Diğerleri ise Eyüp'te (4), Karaköy'de (3), Kocamustafapaşa'da (2), Topkapı, Şehzadebaşı, Sultanahmet, Eminönü'ndedir (ve Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı). İstanbul'da medfun



14- Merkez Efendi Camii Haziresi

bulunduğu farz edilen sahabelerden, sadece Ebu Eyyüb el-Ensari'nin (Eyüp Sultan) kabri hakkında tarihî kayıtlar vardır. Evliya Çelebi'nin zikrettiği, Fatih'te Keskin Dede Mezarlığı'nda ve Kasımpaşa'da tersane arkasındaki mezarlıkta çok sayıda küfî hatla yazılmış mezar taşları bulunan sahabenin mezarları ise günümüze ulaşmamıştır. Yine Ayvansaray'da Toklu Dede Haziresi'ne çok sayıda sahabenin defnedilmiş olduğu rivayet edilir. Nitekim mevcut sahabe kabirlerinin çoğu Ayvansaray bölgesindedir.

Ayvansaray'da Toklu Dede Haziresi'nde Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı türbede medfun bulunan Ebu Şeybe el-Hudri'nin sahabe olduğu ve kuşatmalar sırasında surların yanında şehit düştüğü hakkındaki kayıtlara kaynaklarda rastlanmaktadır. Zikredilen yerlerde türbe veya kabirleri bulunan "el-Ensari" lakaplı Hamdullah (Ahmed?), Abdullah, Muhammed, Cabir b. Abdullah ve Hüsam (Hişam?) b. Abdullah ile Abdurrahman eş-Şamî, Vehb b. Huşeyre, Abdullah el-Hudri, Amir, Hâfir, Şu'be, Dâye Hatun ve Hasan-Hüseyin kardeşlerin sahabe oldukları hakkındaki bilgiler ise Osmanlı dönemine, genellikle XIX. yüzyıla ait kitabe ve mezar taşlarına veya rivayetlere dayanmaktadır. Sahabe oldukları bilinen Ebu'd-Derda, Ebu Zer el-Ğıfari, Ebu Said el-Hudri, Ka'b, Cabir b. Abdullah (b. Semüre), Amr b. el-Âs'ın ise başka yerlerde, hatta Ebu'd-Derda'nın H 31, Ebu Zer el-Ğıfari'nin H 32, Amr b. el-Âs'ın ise H 43 yılında, yani ilk kuşatmadan önce vefat ettikleri, Süfyan b. Uyeyne ile "Kerimeteyn" (Çifte Sultanlar) ise tâbiînden oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla bunlara ait türbe veya kabirlerin makam oldukları aşikârdır. Baba Cafer, Edhem Efendi, Ali el-Mühtedî ve Muhammed b. Cabir el-Ensari gibi bazı şahısların da sahabe veya tâbiînden olmadıkları hâlde halkın öyle inandığı anlaşılmaktadır.



15- Süleymaniye Camii Haziresi'ne defin için götürülen cenaze Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'nin önünde (Pertusier)

İslam kültüründe iz bırakan ve onlara duyulan muhabbetin bir sonucu olarak âdeta paylaşılmaayan birçok din ve tasavvuf büyüğüne birden fazla yerde türbe veya kabir yapılması yaygın bir gelenektir. Bir kişinin ancak bir yerde medfun olabileceği gerçeğinden hareketle diğerleri “makam” olarak, yani onu anmak, adını yaşatmak ve gözden ırak olmaması için yapılmaktadır. Aynı zamanda herhâlde onların varlığıyla bu şehrin şereflendiğine, böylece şehri İslami bir geçmiş oluşturarak meşrulaştırdıklarına inanmaktaydılar.

Türbelerin önemli bir kısmının Sultan II. Mahmud zamanında (1808-1839), hatta 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonraki yıllarda inşa edilmiş veya yenilenmiş olması ise dikkat çeken bir durumdur. Ayrıca Sahafîlerşeyhizade Vakanüvis Esad Efendi'nin nazmedip devrin ta'lik üstadı Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi'nin hattını yazdığı bu türbelerin kitabeleri ise Osmanlı sanatının güzel örneklerini teşkil ederler.

### Diğer Türbe ve Hazireler

Osmanlı coğrafyasındaki şehirlerin, öncelikle payitaht İstanbul'un belli başlı özelliklerinden birisi hazirelerdir. Hazire, şehirdeki belirli binaların etrafında oluşan ve duvar ya da parmaklıklarla çevrili olan mezarlıklara verilen addır. Şehir hayatında hazireler, hayat ile ölümün âdeta kesiştiği, yüz yüze geldiği mekânlardır. Osmanlı

İstanbul'unda mezarlıklar surdışında veya yerleşim merkezlerinin -o zaman için- dışında kalan büyük kabristanlar, Eyüp, Üsküdar, Galata (Beyoğlu) veya Boğaziçi semtlerindeki ve köylerdeki mezarlıklar ile suriçi ve dışı semtlerin içinde görülen türbe ve hazirelerden oluşmuştur. Burada söz konusu edeceğimiz hazireler, genellikle camiler başta olmak üzere, mescit, tekke, medrese, türbe, kütüphane, çeşme, sebil, namazgâh ve hamam gibi dinî ve sosyal merkezlerin etrafında görülür. Bazen bir türbe veya birkaç mezardan ibaret olan bu hazireler, bazen de birkaç yüz mezarı barındırır hâle gelmiştir. Bir araştırmaya göre suriçinde dinî ve sosyal merkez olarak belirlenen abidelerin sayısı 489'u bulmaktadır. Ancak bunların önemli bir kısmında hazire yoktur, bâninin türbesi veya mezarı vardır.<sup>2</sup> Diğer bir araştırmada ise suriçinde 146, Haliç'in kuzeyinde 17, surdışında 13 ve Üsküdar'da 47 olmak üzere İstanbul'da toplam 223 hazire belirlenmiştir. Fakat bu sayı yazarın da belirttiği gibi mevcudun tamamı değildir.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Nicolas Vatin ve Stéphane Yerasimos, *Les Cimetières dans le Ville: Statut, Choix et Organisation des Lieux d'Inhumation dans Istanbul Intra Muros*, İstanbul 2001, s. 87-178.

Suriçindeki türbe ve hazirelerin bir envanterini sunan bu önemli araştırma gibi, şehrin başta Eyüp ve Üsküdar olmak üzere diğer semtleri için de envanter çalışmaları yapılmalıdır.

<sup>3</sup> Hans Peter Laqueur, *Hive'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, İstanbul 1997, s. 207-216.



16- Süleymaniye Camii Haziresi

Sultanların, şehzadelerin, valide sultanların ve vezirlerin yaptırdığı bazı camilerin ve Aziz Mahmut Hüdayî, Tophane Kâdirî ve Kocamustafapaşa Sümbüliye asitaneleri, Galata ve Yenikapı Mevlevîhaneleri, Merdivenköy Şah Kulu Bektaşî Tekkesi gibi bazı tekkelerin, II. Mahmut Türbesi gibi türbelerin hazireleri mezar sayısı çok olan mekânlardır. Suriçindeki belli başlı hazirelere şunlar örnek olarak verilebilir: Fatih, Beyazıt, Süleymaniye, Şehzade, Sokullu Mehmet Paşa, Atik Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Mahmut Paşa, Davut Paşa, Cerrah Paşa, Murat Paşa, Küçük Ayasofya camileri, I. Abdülhamit, Turhan Valide Sultan, Hüsrev Paşa ve Şeyh Vefa türbeleri, Damat İbrahim Paşa, Kara Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Köprülü Mehmet Paşa ve Haseki Sultan medreseleri, Aydınoğlu Tekkesi, Yusuf Paşa ve Bekir Paşa mektepleri, Ragıp Paşa ve Esat Efendi kütüphaneleri, Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Hacı Necip Bey Çeşmesi, Hacı Mehmet Emin Ağa Sebili.

İstanbul'da hazirelerin başlangıçtan beri mevcut olup olmadığı veya ne zaman ortaya çıktığı konusu üzerinde durmamız gerekir. Çünkü suriçinde fetih ile XVI. yüzyıl sonu arasında inşa edilen abidelerin hazire bulunanlarının hemen hemen tamamında XV, XVI, hatta XVII. yüzyıla ait mezar taşına çok az rastlanmaktadır. Yani hazire erken tarihli bir abideye ait olsa bile, içinde bulunan mezar taşlarının büyük çoğunluğu XVIII, XIX ve

XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğu görülmektedir. Söz konusu bu erken dönemde hazirelerin büyük nispette bâniye (ve yakınlarına) ait türbe veya mezar ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tablonun surdışı semtlerdeki hazirelerde de pek farklı olmadığını söylemek herhâlde mümkündür. O hâlde hazire geleneğinin bâninin (ve yakınlarının), bina tekke ise kurucu şeyhin türbe veya mezarı ile başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Abidenin avlu veya bahçesi defin için müsait olup itibar ve rağbet edilen bir mekân ise defin cazip hâle gelmiş olmalıdır.

Hazirelerin bu gelişme seyrine bazı örnekler verilebilir: Kiliseden dönüştürülen ve şehrin en eski camii kabul edilen Ayasofya'nın avlusunda defin, fetihten iki asır sonra başlamış, II. Selim ve sonrası sultan ve hanedan mensuplarının defnedildiği türbeler yapılmış, fakat bunların dışında hazire oluşturulmamıştır. Erken tarihli üç selatin camii olan Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye camilerinin hazirelerindeki mevcut mezar taşları ise geç tarihlidir. Fatih Camii haziresinde ilk mezar taşı 1479 tarihli olmakla birlikte çok sonra yenilenmiştir. Ondan sonraki taşın tarihi ise 1740'tır. Bu tarihten son mezar taşının tarihi olan 1983'e kadar tespit edilen 425 mezar taşının büyük kısmının tarihleri 1888-1921 yıllarına aittir. Beyazıt Camii'nde ilk mezar taşı 1623-1624 olduğu hâlde buradaki 55 mezar taşının büyük kısmının tarihi 1785-1835 yıllarına aittir. Süleymaniye Camii'nin haziresinde





17- Fatih Camii Haziresi

de toplam 104 mezar taşının en erken tarihlisi 1607-1608 ise de çoğunluğu XIX. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Erken dönem vezir camilerinin veya Şeyh Vefa Camii, Ebu Şeybe el-Hudrî Türbesi gibi abidelerin hazirelerinde de durum farklı değildir.

Diğer taraftan XIX. yüzyılda yüksek mevkilerdeki devlet adamlarının yaptırdığı külliyele ve türbelere artık rastlanmamaktadır. Bu duruma herhâlde devletin bu yüzyılda maruz kaldığı ekonomik sıkıntıların sebep olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca 1868'de suriçinde ve meskûn alanlarda defin yasağı getiren bir karar alınmışsa da, Fatih ve Süleymaniye camileri ile Sultan Mahmut Türbesi'nde olduğu gibi, bazı hazirelerde bu yasağa pek uyulmadığı görülmektedir.

Şehir içinde, halkın bir şekilde faydalandığı veya önünden geçtiği binaların etrafında neden türbe ve hazireler oluşmuş olabilir? Bu sorunun cevabını verebilmemiz için herhâlde öncelikle yanında türbe (ve hazire) bulunan bu binaların hemen hemen tamamının vakıf olduğunu belirtmemiz gerekir. Öncelikle vakıf kuran kişinin öldüğünde yaptırdığı vakıf binasının yanına

defnedilme arzusunun yönetim ve toplum tarafından herhâlde buna hakkı olduğu düşüncesiyle makul karşılandığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki bu uygulama, yani vâkıfın yaptırdığı hayır vakfının yanında türbesinin yapılması geleneği Osmanlı'dan çok önceleri de mevcuttur. Osmanlı döneminde ise vâkıfın türbesi veya kabriyle başlayan süreç, zamanla etrafında bir mezarlığın, yani hazirenin oluşmasıyla devam etmiş, XVIII ile XIX. yüzyıllarda definler en yoğun dönemine ulaşmıştır.

Bu rağbetin birçok sebebinin olduğu aşikârdır. Konuya bâni veya vâkıf açısından baktığımızda, kurduğu vakfı ve onun binasını bir şekilde halkın dinî veya sosyal ihtiyaçlarını karşılayacağı düşüncesiyle hizmete sunmaktadır. Bu teşebbüsünde İslam inancının bir unsuru olan ahirete yüz akıyla gitmek ve amel defterinin kapanmayacağına olan inancı etkili olmuş olmalıdır. Ayrıca bu vakıftan bir şekilde faydalanan insanlara da bu hizmeti sunan kişi olarak kendisinin hemen oracıkta hatırlanmasını temin ederek hayır dua edilmesini ve Fatiha okunmasını sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. İşte bu nedenlerle bâninin, yaptırdığı binanın hemen



18- II. Mahmut Türbesi Haziresi

yanına defnedilmesi, mezar veya türbe yapılması yaygın hâle gelmiştir.

Hazire sakinlerine gelince; Osmanlı coğrafyasında zamanla, bânilerin/vâkıfların açtığı kapıdan ailesi, yakınları, hizmetkârları, köleleri, vakıf görevlileri, personel ve aileleri girmeye ve vakıf bina yanında defnedilmeye başlanmıştır. Binanın özelliğine ve önemine göre hazirelerde, bu sayılanların dışında bazı farklı grupların da defnedildiği görülmektedir. Bâni sultan, hanedan üyesi veya vezir ise mezarları sonraları hazire merkezinde kalmaktadır. Akraları, hizmetkârları vs. ise yakınlıklarına ve mevkilerine göre türbe çevresine, avluya veya yola yakın yerlere defnedilmektedir. Büyük ve önemli binaların hazirelerinde üst mevkilerdeki devlet ricalinin kabirleri bulunur. Bunların mezarları ve mezar taşları genellikle gösterişlidir ve sanat değeri yüksektir. Mesela Süleymaniye Camii'nin haziresi âdetâ resmî protokolün uygulandığı bir mekândır. Hazirenin giriş kapısından bâni Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesine giden yol üzerine vezir ve askerî erkânın gösterişli kabirleri dizilmiş durumdadır.

Anlaşılan odur ki bazı insanlar hayatta iken sahip oldukları makam, mevki ve itibarlarını öldükten sonra da kabirlerinin yeriyile, görüntüsüyle devam ettirmeyi arzulamakta ve burada olduğu gibi bâni/vâkıfın nüfuzundan vefat ettikten sonra da nasiplenmek istemektedirler. Diğer taraftan hizmet sunan binadan faydalanan kişiler, bâninin türbesinin yanından geçerken muhtemeldir ki hayır dua etmekte ve Fatiha okumaktadırlar. Sözü edilen insanlar aynı zamanda ziyaret edenlerin bu manevi ziyafetinden nemalanmak için o türbeye komşu olarak gömülmeye, hazireye dâhil olabilmeyi arzulamaktadırlar.

Hazire sakinleri açısından bakıldığında, tekke ve muadili hazirelerde başka bir tablo ile de karşılaşırız. Buralarda tekkenin şeyhleri başta olmak üzere, tekke ile irtibatı olan, tarikata intisap etmiş, toplumun her kesiminden insanların mezarlarına rastlanır. Tekkenin hitap ettiği kitle itibarıyla bu hazirelerin bazılarında orta tabaka, bazılarında ise, mesela Mevlevîhane hazirelerinde olduğu gibi “münevver” ve “devletlü”ler hâkimdir. Dolayısıyla bu mekânların hazireleri, bize müntesiplerinin



19- Eyüp Mezarlığı (Eyüp Sultan Camii'ne giderken)

prototipini, toplum içindeki dağılımını, hitap ettiği kitleyi tespit etmemizi sağlar.

Hazirelerin konumunda iki özellik dikkatimizi çeker: Hazirenin binanın kible tarafında olması ile yoldan veya avludan geçenler tarafından görülebilir olması. Şehzade Camii ile Üsküdar'daki Yeni Valide Camii hazireleri, gösterilen bu özene verilebilecek güzel örneklerdir. Hazirelerin yola veya avluya bakan yönlerinde diğer bir özellik daha vardır. Bilindiği üzere İslam defin geleneğinde ölü, yüzü kibleye dönük ve bedeni kibleye paralel gelecek şekilde defnedilir. Mezar taşları ise genellikle kibleye dikey gelecek şekilde, kitabe kısmı baş şahidesinde iç, ayak şahidesinde ise dış tarafında bulunur. Ancak avluya veya yola bakan cephede, özellikle ilk sıradaki mezarların şahideleri bu defa kibleye, dolayısıyla avluya veya yola paralel gelecek şekilde dikilmektedir. Mezar taşı kitabeleri ve süslemeleri tabiatıyla mezar taşlarının avludan veya yoldan geçenlerin görebileceği tarafına kazanmaktadır. Böylece, bir taraftan ruhuna Fatiha okunması talebini muhataplarına en kolay ulaştırabilme şansını elde ederken onlara empati yapma fırsatını sunmuş olacaktırlar. Zira bu mezar taşlarından bazılarının kitabelerinde Fatiha okunması talebi ile yetinilmeyip bizzat zâire (ziyaretçi) hitaben ölümü hatırlatan sözlere de yer verilmektedir:

Ziyaretden murâd hemân bir duâdır  
Bugün bana ise yarın sanadır.

\*

Çeşm-i ibretle nazar kıl mezarım taşına  
Bilmez ahvâlîm kimse tâ gelmeyince başına.

\*

Geçme dur Allah için ey zâir-i rûşen-nazar  
Dîde-i ibretle kıl bu kabr-i pâke bir nigâh.

\*

Âh mine'l-mevt!

Ey ziyaret iden mü'min  
Bana bir Fatiha bahş it  
Vücûdum târümâr olmuş  
Duâ itmekle ihyâ it.

Bu ifadeler her tabutun üzerindeki örtüye nakşedilen “Her can ölümü tadacaktır.”<sup>4</sup> veya “Kaçtığınız ölüm mutlaka sizi yakalayacaktır.”<sup>5</sup> ayetlerinin halkın idrakine yansımalarıdır âdeti. Ayrıca bu sözler, mezar taşları ve bilhassa yaşanan hayatın içinde mekân tutmuş olan hazireler, yaşayanlara ölüm gerçeğini her

4 el-Ankebût 29/57.

5 el-Cum'a 62/8.



20- Yahya Efendi Türbesi Haziresi

an hatırlatmaktadır. Mezar taşları sahipleri, kimliğini beyan edip Fatiha okunması talebinde bulunurken, aynı zamanda yaşayanlara ölümü hatırlatmakta, uyarma görevini üstlenmekte, âdeti “sarı kart” göstermektedir. Hazireler ise mezar taşlarının bu tek tek ifa ettikleri misyonu toplu şekilde yerine getirmektedir. Keza “Kabir ziyareti ölümü hatırlatır.” hadis-i şerifinin,<sup>6</sup> Halife Hz. Ömer’in ölümü aklından çıkarmamak için yüzüğüne yazdırdığı “Vaiz olarak sana ölüm yeter.”<sup>7</sup> veciz sözünün bir başka türlü anlatımıdır.

Ne kadar hayatın bir gerçeği olsa da günümüzde ölüm artık hatırlanmak istenmeyen bir olgu hâline gelmiştir. Dolayısıyla nüfus artışı, yer darlığı gibi zorunlu sebeplerin yanında bu kaçışın etkisiyle, bugün mezarlar yaşadığımız ortamın dışına itilmiş durumdadır. Buna rağmen günümüze ulaşan hazirelerin şehir içinde yaşanan hayatla iç içeliği, mezar taşlarının, ait olduğu kişinin sözcüsü gibi, önünden geçene hitap etmesi, dua ve Fatiha talebinde bulunması, ölümü lisan-ı hâl ile veya bizzat zikrederek hatırlatması, onların inatla fonksiyonlarını eda ettiklerini göstermektedir

<sup>6</sup> Müslim, “Cenâiz”, 106.

<sup>7</sup> Süleyman Uludağ, “Ölüm (Tasavvuf)”, *DİA*, XXXIV, 37.

## İSTANBUL MEZARLIKLAR LİSTESİ

<b>İstanbul 1. Bölge</b>	<b>Bayrampaşa</b>	Beşyüzevler
	<b>Esenler</b>	Atışalanı
		Kemer
		Köyiçi
		Yeni Esenler
	<b>Eyüp</b>	Alibeyköy Eski
		Alibeyköy Yeni (Güzelyayla)
		Yeşilpınar
		Eyüp
		Tokmaktepe
		Mısırtarlası
		Necatibey
		Edirnekapı Şehitlik
		Sakızağacı Şehitlik
		Bayrampaşa
	<b>Gaziosmanpaşa</b>	Küçükköy
		Küçükköy İçi
		Taşlıtarla (Karlitepe)
	<b>Sultangazi</b>	Cebeci
		Gazi
		Habipler
		Sultançiftliği (Mescid-i Selam)
		Yayla
	<b>Zeytinburnu</b>	Ayvalık
		Dedeler
		Eski Kozlu
		Eski Topkapı
		Kazlıçeşme
Merkezefendi		
Silivrikapı		
Tahirefendi (Çürüklük)		
Topkapı Çamlık		
Topkapı Maltepe		
Yeni Kozlu		
Yeni Topkapı		
<b>Fatih</b>	Yedikule	

<b>İstanbul 2. Bölge</b>	<b>Avcılar</b>	Avcılar
		Ambarlı
		Firuzköy
	<b>Bağcılar</b>	Bağcılar
		Büyükhalkalı
		Küçükalkalı
		Bademlik
		Kirazlı
	<b>Bahçelievler</b>	Güneşli
		Kocasinan
		Kocasinan Eski (Köyiçi)
		Çobançeşme
		Yenibosna
		Osmaniye
	<b>Bakırköy</b>	Bakırköy (Kartaltepe)
	<b>Başakşehir</b>	Kayabaşı Eski
		Kayabaşı Yeni
		İkitelli
		Ayazma
		Şamlar
	<b>Beylikdüzü</b>	Gürpınar
		Kavaklı Eski
		Kavaklı Yeni
		Yakuplu
	<b>Büyükçekmece</b>	Ahmediye
		Büyükçekmece Eski
		Büyükçekmece Yeni
		Çakmaklı
Güzelce		
Karaağaç		
Kumburgaz Eski		
Kumburgaz Yeni		
Mimarsinan		
Tepecik Eski (Merkez)		
Tepecik Yeni		
Türkoba		
<b>Esenyurt</b>	Esenyurt Eski	
	Esenyurt Yeni	
	Bahçeşehir (Hoşdere)	
	Kıraç Eski	
	Gülbahçe	
	Kıraç Yeni	
<b>Güngören</b>	Güngören	
<b>Küçükçekmece</b>	Altınşehir	
	Kanarya Eski	
	Kanarya Yeni	
	Sefaköy	
	Şenlikköy	
	Tepeüstü	

## İSTANBUL MEZARLIKLAR LİSTESİ

Beyoğlu bölge	Beşiktaş	Kuruçeşme	İstanbul 3. Bölge	Arnavutköy	Arnavutköy Asri	
		Maçka			Arnavutköy Eski	
		Ortaköy			Arnavutköy Yeni	
		Yahyaefendi			Boğazköy Eski	
	Beyoğlu	Hasköy			Memba	
		Kulaksız			Bolluca	
		Sütlüce			Çilingir	
		Zindanarkası			Dursunköy Yeni	
	Eyüp	Göktürk			Dursunköy Dernekler	
		Kemberburgaz			Dursunköy Tarihî	
	Kâğıthane	Hasdal			Durusu	
		Kâğıthane Eski			Hadımköy	
		Kâğıthane			Deliklikaya	
		Sanayi			Ömerli	
	Sarıyer	Aşiyân			Yeşilbayır	
		Emirgan			Haraççı	
		Yeniköy			İmrahor	
		İstinye			Nakkaş Yeni	
		Kireçburnu			Nakkaş Tarihî	
		Çayırbaşı			Sazlıbosna	
		Sarıyer			Taşoluk	
		Rumelikavağı				
		Bahçeköy Eski				
		Bahçeköy Yeni				
		Kilyos				
		Şişli			Abide-i Hürriyet	
					Ayazağa Eski	
					Ayazağa Yeni	
	Helvacıdede					
	Karahasan					
	Feriköy					
	Zincirlikuyu					

## İSTANBUL MEZARLIKLAR LİSTESİ

İstanbul 4. Bölge		Anadolu 1. Bölge				
İstanbul 4. Bölge	Silivri	Gümüşyaka Eski	Ataşehir	Küçükbakkalköy		
		Gümüşyaka Yeni	Üsküdar	İçerenköy		
		Çanta Eski		Karacaahmet		
		Çanta Yeni		Seyitahmet		
		Yolçatı		Bülbüldere		
		Kavaklı Eski (Hürriyet)		Nakkaştepe		
		Kavaklı Yeni (Cumhuriyet)		Küplüce		
		Ortaköy		Çamlıca (Çakaldağ)		
		Kadıköy		Kandilli		
		Selimpaşa Asri		Çengelköy		
		Alipaşa		Yukarı Dudullu		
		Silivri Asri	Aşağı Dudullu			
		Silivri Yeni	Ihlamurkuyu			
		Gazitepe	Hekimbaşı			
		Küçükkalıçlı	Kocatepe			
		Değirmenköy Asri	Mahmutbaba			
		Büyükçavuşlu Eski	Ayrılıkçeşme			
		Büyükçavuşlu Yeni	Sahrayıcedid			
	Büyükçavuşlu Asri	Merdivenköy				
	Çatalca	Maltepe	Ferhatpaşa	Küçükyalı	Küçükyalı	
			Kaleiçi	Başbüyük	Başbüyük	
			Çakıl-1	Maltepe	Maltepe	
			Çakıl-2	Büyükbakkalköy	Büyükbakkalköy	
			İzzettin Asri	Gülsuyu	Gülsuyu	
			İzzettin Yeni	Kartal	Kartal	
			Çiftlikköy	Yakacık	Yakacık	
			Ovayenice	Kurfalı	Kurfalı	
			Karacaköy Asri	Soğanlık	Soğanlık	
			Karacaköy Eski	Yenişeyhli	Yenişeyhli	
		Karacaköy Merkez	Kurtköy	Kurtköy		
		Binkılıç 1	Koca	Koca		
		Binkılıç 2	Tavşantepe	Tavşantepe		
		Binkılıç 3	Temenye (Sahil)	Temenye (Sahil)		
		Büyükçekmece	Pendik	Kamiloba Asri	Dolayoba	Dolayoba
				Kamiloba Yeni	Harmandere	Harmandere
				Celaliye Asri	Yayalar	Yayalar
Muratbey				Eskişeyhli	Eskişeyhli	
Arnavutköy	Sancaktepe	Bahşayış	Osmangazi	Osmangazi		
			Samandıra Merkez	Samandıra Merkez		
			Ferhatpaşa	Ferhatpaşa		
			Ortadağ	Ortadağ		
	Tuzla		Tuzla	Tuzla		
		Aydıntepe	Aydıntepe			
		Şifa	Şifa			
		Aydınlıköy	Aydınlıköy			
	Adalar		Tepeören	Tepeören		
		Akfirat	Akfirat			
		Orhanlı	Orhanlı			
		Büyükada	Büyükada			
	Sultanbeyli		Heybeliada	Heybeliada		
		Burgazada	Burgazada			
		Kınalıada	Kınalıada			
		Fatih Sultan Mehmet	Fatih Sultan Mehmet			
		Abdurrahmangazi	Abdurrahmangazi			
		Yavuz Selim	Yavuz Selim			
		Orhangazi	Orhangazi			
		Teferrüçtepe	Teferrüçtepe			

## İSTANBUL MEZARLIKLAR LİSTESİ

<b>Anadolu 3. Bölge</b>	<b>Beykoz</b>	Anadolu Hisarı
		Anadolu Kavağı1
		Anadolu Kavağı 2
		Çakmakdede
		Çubuklu
		Garipler
		Gaziyunus
		Kanlıca
		Kavacık
		Kemerüstü
		Paşabahçe
		Şahinkaya
		Tokatköy
		Yenimahalle
		Yuşa
	Baklacı	
	Belediye Arkası	
	Düzkestane	
	Müzellef	
	<b>Çekmeköy</b>	Alemdağ Merkez
		Çatalmeşe
		Ekşioğlu
		Nişantepe
		Çekmeköy Eski
		Çekmeköy Yeni
		Ömerli Merkez
		Taşdelen Asrı
		Taşdelen Şehitler
		Valide Sultan
	<b>Sancaktepe</b>	Sarıgazi Eski
		Sarıgazi Yeni
		Yenidoğan
	<b>Şile</b>	Ağva Merkez
		Yakuplu
		Yeşilçay
		Çavuş
Balibey		

## İSTANBUL'DAKİ BAŞLICA HAZİRELER

### Suriçi

Sultan I. Abdülhamit Türbesi
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi
Atik Ali Paşa Camii
Atik İbrahim Paşa Camii
Aydınoğlu Tekkesi
Beyazıt Camii
Beşikçizade Tekkesi
Cafer Ağa Mescidi
Cerrahpaşa Camii
Çorlulu Ali Paşa Camii
Davut Paşa Camii
Etyemez Tekkesi Mescidi
Fatih Camii
Hekimoğlu Ali Paşa Camii
Hadım İbrahim Paşa Camii
Hindiler Tekkesi Mescidi
İmrahor Camii
İskender Paşa Camii
Kabakulak Tekkesi
Karamanî Pîrî Mehmet Paşa Camii
Kara Mustafa Paşa Medresesi
Koca Mustafa Paşa Camii
Köprülü Mehmet Paşa Medresesi
Küçük Ayasofya Camii
Laleli Camii
Sultan II. Mahmut Türbesi
Mahmut Paşa Camii
Mesih Mehmet Paşa Camii
Mihrimah Sultan Camii
Murat Paşa Camii
Nişancı Mehmet Paşa Camii
Onsekiz Sekbanlar Haziresi
Pertevniyal Valide Camii
Ragıp Paşa Kütüphanesi
Ramazan Efendi Camii
Sivasî Tekkesi Mescidi
Sokullu Mehmet Paşa Camii
Süleymaniye Camii
Şehzade Camii
Takyeci Camii
Turhan Valide Türbesi
Vefa Kilise Camii
Vefa Türbesi
Zeynep Sultan Camii
<b>Surdışı-Eyüp</b>
Alaca Tekke



Mustafa Paşa Tekkesi
Nişancı Mustafa Paşa Camii
Otakçılar Mescidi
Perişan Baba Tekkesi
Seyyit Nizam Camii
Sivasî Tekkesi
Şeyh Murat Tekkesi
Takyeci İbrahim çavuş Camii
Ya Vedut Türbesi
Yenikapı Mevlevîhanesi
<b>Beyoğlu-Beşiktaş</b>
Abide-i Hürriyet Tepesi
Barbaros Türbesi
Cihangir Camii
Firuz Ağa Camii
Galata Mevlevîhanesi
Kâdirî Tekkesi - Tophane
Kılıç Ali Paşa Camii
Okmeydanı Namazgâh
Piyale Paşa Camii
Sinan Paşa Camii
Vişneli Tekke
<b>Üsküdar</b>
Ahmediye Camii
Atik Valide Camii
Ayazma Camii
Aziz Mahmut Hüdayî Tekkesi Camii
Fenaî Ali Efendi Tekkesi Camii
Feyzullah-ı Hindî Tekkesi
İmrahor Camii
İnadiye Camii
Kaptan Paşa Camii
Kartal Baba Tekkesi Mescidi
Kurban Nasuh Baba Tekkesi Camii
Mihrimah Sultan Camii
Nalçacı Tekkesi
Nasuhi Tekkesi Camii
Özbekler Tekkesi
Rum Mehmet Paşa Camii
Selimiye Camii
Sinan Paşa Camii
Şehit Süleyman Paşa Camii
Şemsi Paşa Camii
Şeyh Devatî Mustafa Efendi Camii
Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Haziresi
Üsküdar Mevlevîhanesi
Yeni Valide Camii

## KAYNAKLAR\*

- Açıkgöz, Yusuf, "Anadoluhisarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Kitabelerinin Dil İncelemesi", yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Ayanoğlu, F. İsmail, "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri", *VD*, 1958, sy. 4, s. 193-203.
- Bacqué-Grammont, J. L., H.-P. Laqueur ve N. Vatin, "Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarla Yapılabilecek İşlemler", *Erdem*, 1990, c. 6, sy. 16, s. 197-216.
- Bacqué-Grammont, J. L., H.-P. Laqueur ve N. Vatin, "Corpus de Steale Turcicae V. Le Tekke Bektaşî de Merdivenköy", *Anatolia Moderna/ Yeni Anadolu*, 1991, sy. 2, s. 92-135.
- Berk, Süleyman, *Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul 2006.
- Dikbıyık, Tuba Ruhengiz, "Hat, Süsleme Sanatları ve Mimarî Üslup Bakımından Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları", yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VIII c., İstanbul 1993-1995, tür.yer.
- Eldem, Edhem, "Osmanlı Mezar Taşlarında Gelenek ve Modernlik Değişen Ölüm", *Toplumsal Tarih*, 2003, sy. 110, s. 42-51.
- Eldem, Edhem, *İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, İstanbul 2005.
- Eldem, Edhem, "Mezarlıklar Kenti İstanbul", *İstanbul'un Ruhu*, ed. Zerrin İren, İstanbul 2007, s. 66-73.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul 1999, c. 1.
- Eyice, Semâvi, "Mezarlıklar ve Hazireler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Aksel Tibet, Ankara 1996, c. 1, s. 123-134.
- Eyice, Semâvi, "Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı", *DİA*, IV, 285-286.
- Galitekin, Ahmet Nezihi, *Beykoz Kitâbeleri*, III c., İstanbul 2008.
- Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul 1999.
- Gününç, Fevzi ve Ali Rıza Özcan, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi*, III c., İstanbul 2007.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Sultan Tarihi*, II c., İstanbul 2008.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III c., İstanbul 2001.
- İmanov, Bilge Özel ve Yunus Uğur (ed.), *Vefa'nın Cennet Bahçeleri*, II c., İstanbul 2011.
- İşli, Necdet, "Karacaahmet Mezarlığı", *DİA*, XXIV, 375-377.
- İşli, Necdet, "II. Mahmud'un Hazire Kataloğu/Catalogue of the Graveyard of Mahmud II's Mausoleum", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul/Istanbul in the Process of Being Rebuilt*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 s. 338-410.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI c., İstanbul 1958-1974, tür. yer.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, II c., İstanbul 1976-77.
- Kucur, Sadi S., "Üsküdar Şemsi Paşa Camii Haziresi Mezar Taşları", *Üsküdar*

*Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003: Bildiriler*, İstanbul 2004, c. 2, s. 26-58.

Kucur, Sadi S., “Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezar Taşları”, *Üsküdar Sempozyumu IV: 3-5 Kasım 2006: Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, c. 1, s. 213-280.

Kucur, Sadi S., “Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007: Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, c. 2, s. 329-378.

Kut, Günay ve Edhem Eldem, *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları*, İstanbul 2010.

Sürün, Mustafa, “İstanbul Şeyh Vefâ Camii Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme)”, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 287-292.

Sürün, Mustafa, “Sessizler Bahçesi”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, ed. S. Mülayim, Ankara 2007, s. 270, 277.

Yılmaz, Necdet ve Coşkun Yılmaz, *İstanbul Sahabeler*, 3. bs., İstanbul 2012.

Ziyrek, Ali, “Süleymaniye Külliyesi Türbeleri ve Haziresi”, *Vakıf Restorasyon Yılığ*, 2011, sy. 3, s. 123-132.

\* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.